

BÁRANY BÉLA*

A sors koncepciója Vaszilij Grosszman *Élet és sors*, illetve Kertész Imre *Sorstalanság* című regényében

Rezümé A tanulmányban a sors koncepciója kerül összehasonlításra Vaszilij Grosszman orosz író *Élet és sors*, illetve Kertész Imre Nobel-díjas magyar író *Sorstalanság* című regényében. A művekben a szerzők sajátos emberi sorsmodelleket konstruáltak, pontosan és logikusan rámutattak azokra az összetevő elemekre és részletekre a modellek szerkezetében, melyek aktív fizikai és erkölcsi erejüknél fogva megváltoztatták a XX. századi ember egész életét, elősegítették személyiségének teljes leépülését, meghatározták sorsát. A sorsmodell hatalmas erejű összetevője, barbárságot generáló és működésbe hozó mechanizmusa Sztálin és Hitler eszméi voltak, amelyek az embereknek az állami hatalomnak való teljes mértékű alárendeltségében testesültek meg. Ezeknek az eszméknek köszönhetően Grosszman és Kertész hőseinek sorsában nincs helye az egyéniség saját, szuverén akaratának, ezekben a sorsokban a döntő szerepet az állam mindent elnyomó ereje játssza. Sztálin és Hitler politikai terrorja kiirtotta az élet olyan elválaszthatatlan és fontos strukturális elemeit, mint a szabadság, az egyéniség, az emberi jellem megismételhetetlensége. A hősök sorsa a regényekben „véletlenszerű”, „rossz”, „elkerülhetetlen”, „nemes”, „szigorú”. Sorsuk a történelemtől, az időtől függ, és azok hatása alatt áll.

Резюме Робота присвячена порівняльному аналізу концепції долі на основі творів російського письменника Василя Гроссмана „Життя і доля” та Нобелівського лауреата, угорського письменника Імре Кертеса „Знедоленість”. У досліджуваних романах автори сконструювали своєрідні моделі людської долі, в структурі яких чітко і логічно визначили ті складові елементи, які завдяки своїм фізичним та моральним силам у ХХ столітті призвели до руйнування життя та особистості. Рухливими силами до масового знищення в механізмах моделей долі стали ідеї Сталіна та Гітлера, направлені на повне підкорення людини владі. Завдяки цим ідеям в долях героїв В. Гроссмана та І. Кертеса відсутній прояв незалежної волі людини, її суверенних поглядів. Політика Сталіна і Гітлера знищила такі невід’ємні складові життєвого механізму як свобода людини, її індивідуальність. Доля героїв досліджуваних романів є випадковою, неминучою, жахливою, вона залежить від історії та часу, перебуває під їх нестерпною владою.

Vaszilij Grosszman orosz író *Élet és sors*, illetve Kertész Imre Nobel-díjas magyar író *Sorstalanság* című regénye nemcsak a XX. század, de korunk irodalmi életének legkifejezőbb, legjelentősebb művei közé tartozik. A műveket szerzőik két különböző országban és kulturális közegben alkották, gondolataik azonban egybehangzóak, az igazság hatalmas erejével ábrázolják a második világháború előtt és folyamán végbement tragikus eseményeket. Amikor Vaszilij Grosszman és Kertész Imre hozzáláttak az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* című regényeik megírásához, nem volt szükségük arra, hogy a múlt rekonstruálásához meghallgassák mások visszaemlékezéseit. A múlt kíméletlenül bánt mindkét mű szerzőjével, a XX. század katasztrófájának élő tanúi és hősei voltak ők, sorsuk a regény megírásának hiteles forrásaként szolgált.

Műveiket méltán nevezhetjük mélyen egyéni és bensőséges alkotásoknak. A *Sorstalanság*, illetve az *Élet és sors* hőseinek jellemében maguknak a szerzőknek, Kertész Imrének és Vaszilij Grosszmannak a sorsa testesül meg. Műveiket olvasva meggyőződünk arról, hogy hőseik életének minden szomorú és örömteli szakaszára és eseményére, az ember sorsára és egyéniségére még a XXI. században is fontos hatást gyakorolnak a történelmi körülmények, a kor eseményei. Grosszman és

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék, főiskolai tanár

Kertész műveikben lelepleztek mindent, ami a XX. század embere ellen irányult, ami megsemmisíthette személyiségüket. Grosszman és Kertész regényeinek közös filozófiai problémája a szabadság és a rabság, az erőszak, a háború és az élet örökérvényű törvényei, az egyéniség és a nemzet sorsa Sztálin és Hitler totális uralmának feltételei között, a törekény egyéniség szembeállítás a történelem erőszakos hatalmával.

Grosszman és Kertész a második világháború hadi eseményeit nem az egymással szembenálló seregek összecsapásai, hanem „az életre, az ember és a nép sorsára vonatkozó különböző nézetek ütköztetése formájában” (Lazarjev 1991: 231)* // **«столкновение различных взглядов на жизнь, на судьбу человека и народа» (Лазарев 1991: 231)** ábrázolják. A hősök sorsa különböző a regényekben. Sorsuk lehet „véletlenszerű”, „rossz”, „elkerülhetetlen”, „nemes”, „szigorú”, a hősök azonban alávetik magukat sorsuknak, eltűrik azt. Sorsuk a történelemtől, az időtől függ, és azok hatása alatt áll.

Az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* című regényekben a szerzők sajátosságos emberi sorsmodelleket konstruáltak, pontosan és logikusan rámutattak azokra az összetevő elemekre és részletekre a modellek szerkezetében, melyek aktív fizikai és erkölcsi erejüknél fogva megváltoztatták a XX. századi ember egész életét, elősegítették személyiségének teljes leépülését, meghatározták sorsát. A sorsmodell hatalmas erejű összetevője, barbárságot generáló és működésbe hozó mechanizmusa Sztálin és Hitler eszméi voltak, amelyek az embereknek az állami hatalomnak való teljes mértékű alárendeltségében testesültek meg. Ezeknek az eszméknek köszönhetően Grosszman és Kertész hőseinek sorsában nincs helye az egyéniség saját, szuverén akaratának, ezekben a sorsokban a döntő szerepet az állam mindent elnyomó ereje játssza, minek következtében az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* hőseinek sorsából Sztálin és Hitler politikai terrorja kiirtotta az élet olyan elválaszthatatlan és fontos strukturális elemeit, mint a szabadság, az egyéniség, az emberi jellem megismételhetetlensége. Mind a hitlerizmus, mind a sztálinizmus romba döntötte az emberi méltóságot. Grosszman és Kertész regényeiben „az állam sorssá vált” (Gyedkov 1988: 236)* // **«государство стало судьбой» (Дедков 1988: 236)**. A totális államban élő ember egyéni sorsa mindig tragikus és drámai, mint ez az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* főhőseire is jellemző.

Grosszman és Kertész hőseinek sorsa a rabság és a szabadság teljes hiánya. A XX. század totális rendszereiben élő ember „sorsánál, nem pedig természeténél fogva válik rabbá”, írja az *Élet és sors* szerzője (Grosszman 1990: 110)* // **«человек, [...] становился рабом по судьбе, а не по природе своей» (Гроссман 1990: 110)**. Az emberi akarat tehetetlen az ember sorsával szemben, ilyen körülmények között számára nincs más út, mint a reménytelenség és a megsemmisülés útja.

Az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* című regényekben az ember „egyedül áll, mint az ujjja [...], sorsával szemben, és váratlanul eddig teljesen ismeretlen erőket fedez fel magában” (Annyinszkij 1988: 259)* // **«стоит перед судьбой одинокий, как перст, [...] и вдруг открывает в себе совершенно неведомые силы» (Аннинский 1988: 259)**. Grosszman és Kertész hősei fantasztikus lelki erőt fedeznek fel magukban a halál színe előtt, a gázkamra küszöbénél, egy semmivel sem összehasonlítható erőt, amely segít nekik belenyugvóan elfogadni a koncentrációs táborok életfeltételeit, és ez az erő segít a regények szerzőinek is választ adni korunk

olvasójának arra a kérdésére, hogyan lehet leküzdeni és elviselni „a sors garázdálkodásait” (Gyedkov 1988: 234)* // **«бесчинства судьбы» (Дедков 1988: 234)**, mégpedig úgy, hogy közben megőrizték egyéniségüket és méltóságukat. Meggyőző példája ennek maguknak a szerzőknek az élete és sorsa. Ezt a gondolatot fejezi ki Strum Grosszman regényében is:

„Nap mint nap, minden órában, évről évre harcolnunk kell azért a jogunkért, hogy embernek érezzük magunkat, hogy jók és tiszták maradjunk. És ebben a harcban nincs helye sem a büszkeségnek, sem a hivalkodásnak, csak a megbékélésnek. És ha ebben a szörnyű időben elérkezik a kilátástalanság órája, az embernek, ha ember akar maradni, nem szabad félni a haláltól. Nos, meglátjuk, van-e nekem elegendő erőm ehhez” (Grosszman 1990: 448).*

// **«Каждый день, каждый час, из года в год, нужно вести борьбу за свое право быть человеком, быть добрым и чистым. И в этой борьбе не должно быть ни гордости, ни тщеславия, одно лишь смирение. А если в страшное время придет безвыходный час, человек не должен бояться смерти, не должен бояться, если хочет остаться человеком. Ну что ж посмотрим, – может быть, и хватит у меня силы» (Гроссман 1990: 448).**

Ezekben a szavakban nemcsak Strum fizikus rendkívül tragikus életszemlélete és sorsába való beletörődése ölt testet, de magának az írónak az életszemlélete is, aki mintha arról szeretné meggyőzni olvasóit, sőt még a koncentrációs tábor gázkamráit kezelő rabokat is, hogy „a fasiszta rendszerben az embernek, ha ember szeretne maradni, a halál egyszerűbb választásnak adódik, mint a megmentett élet” (Grosszman 1990; 284)* // **«что в пору фашизма человеку, желающему остаться человеком, случается выбор более легкий, чем спасенная жизнь, – смерть» (Гроссман 1990: 284).** Ezek a szavak mintha összecsengenének Kertész Imre életszemléletével, világnézetével, aki „valahogy így fogalmazta volna meg írói tevékenységének célját: olyan szövegeket alkotni, amelyek segítenek meghalni” (Citkin 2002: No 20, No 10)* // **«так определил бы цель своего творчества: создавать “тексты, которые помогают умирать”» (Цыткин 2002: № 20, № 10).** Kertészt mindig egy probléma foglalkoztatta: „hogyan alakul át az ember autonóm egyénisége, szubjektuma egy olyan objektummá, amellyel egyéniségén kívül álló erők manipulálnak” (Citkin 2002: No 20, No 10)* // **«как человек из автономной личности, из субъекта превращается в объект, которым манипулируют внеличные силы» (Цыткин 2002: № 20, № 10).** Az adott probléma iránti érdeklődés nemcsak Kertészre, hanem Grosszmanra is jellemző, az író pontos, határozottan megfogalmazott célokat vetít az olvasó elé, választ ad mindazokra a kérdésekre, melyeket az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság*, a XX. századi irodalom e két kimagasló alkotása vet fel.

Az írók által konstruált sorsmodellek között központi helyet foglalnak el a történelmi sors modelljei, melyek alapját a hősöknek a második világháború előtti és alatti azon történelmi, politikai és erkölcsi körülményekkel való találkozása képezi, melyek nemcsak az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* hőseinek sorsát változtatták meg, de maguknak a regények szerzőinek sorsát is. Vaszilij Grosszman és Kertész Imre nem maradhattak közömbösek a XX. század történelmének egyik legszörnyűbb eseménye, az európai zsidóság katasztrófája, a holokauszt iránt. Shimon Markish értelmezése szerint:

„sem Grosszman viszonya környezetéhez, sem pedig környezetének viszonya az íróhoz békeidőben nem képeztek volna pszichológiai kollíziót. De ezeknek a viszonyoknak az érzékelése a háborúban, különösen a 40-es évek végén, pszichológiai és szociális kollízióvá válik az író számára, amikor is az olyan zsidók, mint Grosszman, akik ugyanolyan embereknek tartották magukat, mint mások, és úgy vélték, hogy a zsidógyűlölet régen az átkozott múlt elfelejtett öröksége, váratlanul rádöbentek arra, milyen szörnyű tévedésbe estek” (Markish 1997: 42)* //

«ни отношение Гроссмана к окружающим, ни отношение окружающих к нему не представляло собою психологической коллизии в мирное время. Но восприятие этого отношения станет психологической и социальной коллизией для писателя во время войны, особенно в конце 40-х годов, когда еврей типа Гроссмана, давно считающий себя "таким, как все", давно привыкший к мысли, что жидоедство – забытый пережиток проклятого прошлого, вдруг обнаружит, как жестоко он ошибался» (Маркиш 1997: 42).

Hasonló gondolatok foglalkoztatják Strum fizikust, az *Élet és sors* egyik főhősét is: „Arra gondolt, ami korábban soha eszébe sem jutott, és aminek átgondolására a fasizmus kényszerítette: zsidó mivoltára, arra, hogy édesanyja zsidó volt” (Grosszman 1990: 36)* // **«Он думал о том, о чем никогда не думал и о чем его заставил думать фашизм, – о своем еврействе, о том, что мать его еврейка» (Гроссман 1990: 36).** Július hetedikén eszébe juttatják származását Viktor Pavlovics Strum édesanyjának, Anna Szemjonovna orvosnőnek is. Az óvárosi drótkerítéssel körülvett gettóból, ahova a zsidókat átköltöztették, levelet írt fiának, Vityenykának:

„Reggel azután eszembe juttatták, amit a szovjethatalom évei alatt elfelejtettem – hogy zsidó vagyok. Elhajtott előttünk egy német teherautó, és a katonák azt kiabálták róla: – Juden kaput!” (Grosszman 1990: 41) (ford. Gy. Horváth László) //

«Этим же утром мне напомнили забытое за годы советской власти, что я еврейка. Немцы ехали на грузовике и кричали “Juden kaput!”» (Гроссман 1990: 41).

De Anna Szemjonovna nem veszi el reményét, az író hangsúlyozza rendkívül kiegyensúlyozott, ugyanakkor végtelenül szomorú állapotát a „középkori gettóban”:

„Kitalálnád-e, Vityenyka, mit éreztem a szögesdrótok közé kerülve? Én iszonyra számítottam. De képzeld – megkönnyebbültem ebben a marhakarámban. Ne hidd, hogy azért, mert rabszolgának születtem. Nem. Nem. Azért, mert körülöttem mindenki az én sorsomban osztozik” (Grosszman 1990: 43) (ford. Gy. Horváth László) //

«Знаешь, Витенька, что я испытала, попав за проволоку? Я думала, что почувствую ужас. Но, представь, в этом загоне для скота мне стало легче на душе. Не думай, не потому, что у меня рабская душа. Нет. Нет. Вокруг меня были люди одной судьбы» (Гроссман 1990: 43).

Az olvasót megdöbbeníti az anya, a nő, az ember tragikus sorsa, ugyanakkor elragadtatással tölti el győzelme a nehézségek fölött, Anna Szemjonovna ugyanis nem esik kétségbe, mint a gettó lakóinak többsége (bővebben lásd: Bárány 2006: 239). Folytatja a betegek gyógyítását, franciára tanítja Jurát, bár tudja, hogy valamennyiük sorsa bármikor megpecsételődhet és mindannyiukra pusztulás vár. A regénynek ebben a részletében, Shimon Markish véleménye

szerint, Vaszilij Grosszman édesanyjáról mintázta Strum édesanyjának alakját (bővebben lásd: Markish 1997: 48–49). Grosszman édesanyjának, Jekatyerina Szaveljevnanak szentelte regényét, aki a berdicsevi gettóban pusztult el. Így érthetővé válik, mint ezt N. L. Leiderman és M. N. Lipoveckij tanulmányukban megállapították, „miért vonul keresztül a totális rendszerek valamennyi tragédiáján az Anya örökérvényű alakja” (Leiderman, Lipoveckij 2001: 150)* // **«почему в романе Гроссмана сквозь все трагедии эпохи тоталитарных режимов проходит вечный образ Матери» (Лейдерман, Липовецкий 2001: 150).** Grosszman édesanyjának sorsa az *Élet és sors* sok édesanyjának sorsává vált. Ezek közé tartozik Ljudmilla Nyikolajevna Saposnyikova is, aki elvesztette a háborúban fiát, Tolját, „aki úgy ment el, hogy még egy kislány ajkát sem csókolta meg” (Grosszman 1990: 314)* // **«который ушел, не поцеловав девичьих губ» (Гроссман 1990: 314);** Szofija Oszipovna Levinton, a vénkisasszony, aki akkor élte át az anyaság örömét, amikor egy idegen kisfiúval, Dáviddal osztotta meg sorsát, akit édes gyermekévé fogadott a gázkamra küszöbén; Anna Szemjonovna Strum, aki saját gyermekének tekintett mindent zsidót, aki vele a gettóba került.

Kertész Imre is átélte a koncentrációs táborok minden megpróbáltatását, erről szól *Sorstalanság* című regénye. Köves György, a *Sorstalanság főhőse*, szintén átéli származásának minden hátrányát, akárcsak Strum fizikus és édesanyja az *Élet és sors* című regényben. A *Sorstalanságban* például ez Györgynek a pékhez való viszonyában nyilvánul meg, aki: „Nem is felelt köszönésemre, mivel a környéken köztudott dolog róla, hogy nem szíveli a zsidókat. Ezért is lökött oda pár dekával kevesebb kenyeret” (Kertész 1975: 16). Az *Élet és sors*, illetve a *Sorstalanság* című regényekben „a történelem határozza meg az egyéniség életét” (Kovalenko 1991: 26)* // **«история определяет жизнь индивидуума» (Коваленко 1991: 26).** A háború történelmi eseményeinek hatása alatt vetődnek fel a *Sorstalanságban* a származással és a további sorssal kapcsolatos problémák Köves György és Annamária párbeszédében is. Ezt a párbeszédet Annamária, a zsidó kislány szomorú lelkiállapota előzte meg, és ez a lelkiállapot teljes mértékben megegyezik Anna Szemjonovna Strum gondolataival az *Élet és sors* című regényben. Annamáriát szintén emlékezteti származására az „emberek tekintete”, a lány érezni kezdte „hogy az emberek megváltoztak az irányában, és azt látja a tekintetükben, hogy gyűlölik őt” (Kertész 1975: 45). Annamária bevallja, hogy „eleinte semmit se értett az egézből, és roppant fájt látnia, hogy megvetik, „pusztán csak azért, mert zsidó”; akkor érezte először, hogy [...] – valami elválasztja az emberektől, s hogy ő máshová tartozik, mint emezek. Az volt ugyanis a nézete, hogy „mi, zsidók mások vagyunk, mint a többiek”, hogy ez a különbség a lényeg, és emiatt gyűlölik a zsidókat az emberek” (Kertész 1975: 46). Köves Gyuri is bevallja, hogy eddig nem látott „okot ezekre az érzésekre” (Kertész 1975: 46). Igyekszik megnyugtatni Annamáriát, az emberi sors véletlenszerűségeire hivatkozik, hiszen senki nem hibás abban, hogy zsidónak született, ezért véleménye szerint senkinek sincs joga arra, hogy lenézze az embereket csupán azért, mert ezt a másságot „magunkban hordjuk”. Itt kell hangsúlyozni, hogy a két fiatal szülei származásától függő közös sorsa csak növelte György és Annamária kölcsönös vonalmát és egyetértését. Nagy István, György és Annamária dialógusát elemezve rámutat a

„zsidók közös sorsára vonatkozó elméletek alaptalanságára. György annak elismerésére kényszeríti barátnőjét, hogy ha az ember világra jövétele véletlenszerű,

akkor ez felháborító igazságtalanság, mivel az ember meg van fosztva sorsa megválasztásának lehetőségétől, felmerül tehát a kérdés: miért üldözi őt a világ? Ezért a zsidó sors önmagában véve paradox helyzetet teremt, ostobaság [...], mert ha az, amire minket megteremtettek – véletlenszerű, akkor egyetérteni ezzel semmiképpen nem lehet, vagyis az ember életfogytiglani önazonosítási válságra van ítélve, és fizetnie kell azért, amit nem ő választott” (Nagy 2003: 7)* //

«несостоятельность рассуждений насчет "общееврейской судьбы". Дёрдь заставляет ее осознать, что если появление человека на свет – дело случая, то это вопиющая несправедливость, ведь тут отсутствует выбор судьбы, не с чем отождествляться, и возникает вопрос: за что же этот мир его преследует? Поэтому еврейская судьба сама по себе является воплощенным парадоксом, нелепостью [...], ведь если то, для чего мы созданы, – случайность, отождествиться с этим никак невозможно, и таким образом человек обречен на пожизненный идентификационный кризис и вынужден расплачиваться за то, чего он не выбирал» (Надь 2003: 7).

Mind Grosszman, mind Kertész művében a zsidóság megdőböntő alázatlat fogadta ezt az adósságot a halál kapujában, belenyugodva sorsába. Ennek a „tömeges belenyugvásnak” forrását Grosszman az önkényuralmi szociális rendszer „szörnyű erőiben”, „példátlan erőszakosságában” látja, amely egész földrészeket képes volt megbénítani az emberi lelket, Kertész Imre regényében pedig még egy fontos, az egyén viselkedésének alapjául szolgáló körülményre kell felhívunk a figyelmet, mégpedig az emberfeletti türelemre, melyet a szülők és az iskola nevelése oltott az emberek tudatába. Teljes mértékben megmutatkoznak ezek a vonások Köves György, a *Sorstalanság* főhőse jellemében is. Hetényi Zsuzsa szavaival élve, „az asszimilált, a közép-európai családok engedelmes polgárainak magatartása pontosan ilyen volt. Átengedni helyünket másoknak, nem zavarni senkit, nem válni ki a többiek közül, nem lázadozni” (Hetényi 2004: 18)* // **«поведение ассимилированных евреев, послушных граждан своих среднеевропейских родин, было именно таким. Уступить свое место другим, не мешать, не выделяться, не бунтовать» (Хетени 2004: №18).** Kertész Imre regényében számtalanszor hangsúlyozza Köves Gyurkának az engedelmesen sorsát tűrő képességét. Gyurka belenyugvással, szinte felnőtt érettséggel fogadja Lajos bácsi szavait a regény fiatal hőse édesapjának munkaszolgálatba való bevonulása előtt. Gyurka ettől a pillanattól fogva teljesen megváltoztatja életmódját, elfogadja sorsát, mivel életének az a szakasza, melyet Lajos bácsi „a gondtalan, boldog gyermekéveknek” mondott, ezzel a mai szomorú nappal immáron lezárul” számára. Mert teljesen világossá vált, hogy „ezentúl nem mehet majd olyan jól” a hős sorsa, „mint eddig – s ezt nem is kívánja titkolni” előtte, mivel „felnőtt módján” beszél vele. „Most már [...] – te is a közös zsidó sors része vagy –, majd bővebben is kitért erre, megemlítve, hogy ez a sors „évezredek óta tartó szakadatlan üldöztetés”, amelyet azonban a zsidóknak „belenyugvással és áldozatos türelemmel kell fogadniuk”, minthogy az Isten mérte rájuk hajdani bűneik miatt, s épp ezért csak Ótőle várhatják a kegyelmet is; Ő viszont addig azt várja tőlünk, hogy ebben a súlyos helyzetben mindnyájan helytálljunk, azon a helyen, amelyet Ő jelölt ki számunkra, „erőnk és képességeink szerint” (Kertész 1975: 26–27). Hasonló belenyugvással, lépésről lépésre haladva viseli el Gyurka az auschwitzit

és buchenwaldi koncentrációs táborok emberfeletti kínjait és nélkülözéseit, majd kiszabadulva azokból, szinte nosztalgiát érez a koncentrációs táborok boldogsága iránt, ahol még a „kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszontagságokról, a „borzalmakról” kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb” (Kertész 1975: 333). Köves György végigjárta a szenvedés és rém lépcsőfokait lépésről lépésre, nem sietve, a „működési sebesség kívánalma szerint” mivel, „Tíz-hús percet kell [...] adnunk várakozásra, míg addig a pontig érünk, hogy eldől: rögtön gáz-e, vagy egyenlőre további esély?” (Kertész: 327). György átélte sorsát, amelyről a következőt mondja: „[...] végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig [...]. Én léptem, és nem más, s kijelentettem, hogy az adott sorsomban mindvégig becsületes voltam” (Kertész 1975: 329–330).

Félelmetesek Grosszman sorai arról, hogy „az emberi természetnek ebben az időszakban megnyilvánuló csodálatos vonásai közül az engedelmség volt a legfontosabb. Előfordult, hogy forró nyári napon reggeltől késő estig kellett várni a kivégzésre, és az anyák tudva ezt előrelátóan zsemlét és vizet vittek magukkal gyermekeik számára” (Grosszman 1990: 109)* // **«одной из самых удивительных особенностей человеческой природы, вскрытой в это время, оказалась покорность. Были случаи, когда ожидать казни приходилось с утра до поздней ночи, в течение долгого жаркого дня, и матери, знавшие об этом, предусмотрительно захватывали бутылочки с водой и хлеб для детей» (Гроссман 1990: 109).** Grosszman és Kertész regényeiben „a sors ural kodik, amely összekeveri az igazakat és bűnösöket, különleges kielégülést talál a büszkék és becsületesek megalázásában, egyetlen erkölcsileg feddhetetlen kiutat hagyva számukra: a halált” (Gyedkov 1988: 234)* // **«судьба, мешая правых и виноватых, находя особую сладость в унижении гордых и честных, оставляя им один нравственно безукоризненный выход: смерть» (Дедков 1988: 234).**

A halál Grosszman és Kertész műveiben a gázkamrák, a koncentrációs táborok, a mértéktelen erőszak különböző formáiban ölt testet. Ilyen feltételek között az ember teljesen védtelen sorsa előtt. Grosszman regényében Szofija Oszipovna Levinton orvos őrnagy hősieen fogadja elkerülhetetlen sorsát, az anyai ragaszkodás, a jóság, a szenvedés és a szerelem szimbólumává válik. Grosszman ezeket az emberi tulajdonságokat valóban szélsőséges körülmények között, a gázkamrában, valamint annak küszöbén ábrázolja. A Szofija Oszipovna körül zajló események két epizódban nyilvánulnak meg: a zárt tehervagonban és a pusztulásra ítélt emberek táborában. A marhavagonokban különböző foglalkozású és nézetű emberek utaztak, fiatalok, öregek, betegek, gyerekek. Szofija Oszipovna közelében egy kisfiú ült mozdulatlanul. Dávid volt a neve. Levintont az emberek iránt érzett szánalom kerítette hatalmába, amikor Dávidra tekintett. Elérkezett az út utolsó napja, a szerelvény megérkezett a koncentrációs táborhoz, az emberek kezdtek kikászálódni a marhavagonokból. Szofija Oszipovna Dáviddal együtt haladt, kézen fogva vezette maga mellett a kisfiút. Szolzsenyicin megjegyzi, hogy Levinton vénkisaszszonyt ebben a pillanatban: „anyai érzelmek kerítették hatalmába az idegen gyermek iránt, és hogy mellette lehessen, nem lép ki a sorból akkor sem, amikor sebésszorvost kerestek a rabok között” (Szolzsenyicin 2003: 167)* // **«вспыхивает материнское чувство к чужому малышу, и чтобы быть с ним рядом,**

она даже отказывается выйти на спасительный для врача вызов "кто хирург?"» (Солженицын 2003: 167). Felerősödött az emberek iránt érzett szánalma, amikor Dávidra nézett. „A kis Dávid olyan bensőséges érzelmeket keltett benne, amelyet soha nem érzett gyermekek iránt, bár mindig is szerette a gyerekeket. A vagonban neki adta kenyere egy részét, Dávid feléje fordította a félhomályban az arcát, ő pedig sirni szeretett volna, magához szoritani a kisfiút, összecsókolgatni, olyan gyors és sietős csókokkal, mint amilyenekkel az anyák kis gyermekeiket csókolgatják” (Grosszman 1990: 290)* // **«Маленький Давид вызвал в ней особую нежность, которую она никогда не испытывала к детям, хотя всегда любила детей. В вагоне она отдавала ему часть своего хлеба, он поворачивал к ней в полутьме лицо, и ей хотелось плакать, прижать его к себе, целовать частыми, быстрыми поцелуями, которыми обычно матери целуют маленьких детей» (Гроссман 1990: 290).** Együtt lépték át a gázkamra acélküszöbét és, mint az író megjegyzi,

„erős, forró karjai átölelték Dávidot, a kisfiú nem értette, miért sötétedett el körülötte a világ, miért dobog olyan üresen a szíve, miért tompul el az agya. Megölték, megszűnt létezni. Szofija Oszipovna Levinton érezte, hogy ernyed el karjaiban a gyerek teste. Megint lemaradt tőle. A föld alatti járatokban a mérgező gázoktól a madarak és az egerek azonnal elpusztulnak, mert kicsiny a testük, és a kisfiú, akinek szintén madárszerűen kicsiny volt a teste, korábban távozott el, mint ő. „Anya lettem” – gondolta. Ez volt az utolsó gondolata. Szívében azonban még volt élet [...], Szofija Oszipovna magához szoritotta Dávidot, mint egy babát, egy halott babát” (Grosszman 1990: 294-295)* //

«все время сильные, горячие руки обнимали Давида, мальчик не понял, что стало темно в глазах, гулко, пустынно в сердце, скучно, слепо в мозгу. Его убили, и он перестал быть. Софья Осиповна Левинтон ощутила, как осело в ее руках тело мальчика. Она опять отстала от него. В подземных выработках с отравленным воздухом индикаторы газа – птицы и мыши – погибают сразу, у них маленькие тела, и мальчик с маленьким, птичьим телом ушел раньше, чем она. «Я стала матерью», - подумала она. Это была ее последняя мысль. А в ее сердце еще была жизнь [...], Софья Осиповна прижимала к себе Давида, куклу, стала мертвой куклой» (Гроссман 1990: 294-295).

Magasröptű, ugyanakkor szomorú szavakkal jellemzi Levinton alakját Rosette Lamont, szeplőtelen fogantatásnak minősíti a regény hőséne anyává válását halála előtt: „Her motherhood in death is an immaculate conception” (Lamont 1985: 48). Az anyai érzelmek megjelenése Szofija Oszipovna Levinton lelkében – a totális erőszak fölötti szomorú győzelem: „Sofia's love represents a bitter triumph over the totalitarian violence of the Nazi state” (Garrad 1991: 344).

Meg kell azonban jegyezni, hogy Szofija Oszipovnához hasonlóan – aki visszautasította a menekülés lehetőségét, mivel nem vallotta be, hogy orvos – nem él az egyetlen lehetséges alkalommal, hogy megszökjön a koncentrációs táborba való útnak indításhoz összegyűjtött zsidók soraiból Köves György sem a *Sorstalanság* című regényben. Amikor a zsidók menetének útját egy villamos keresztezte, György is megszökhetett volna. „[...] még lett is volna időm: de hát aztán mégis, a becsület érzése bizonyult bennem az erősebbnek. Azután a rendőrök mindjárt intézkedtek, és a sor ismét összezárult körülöttem” (Kertész 1975: 71). A sors véletlenszerűségének

fontos szerep jut Grosszman és Kertész regényeiben. Műveikben a véletlen nemcsak lerombolja az életet, hanem a sors véletlenszerűségének köszönhetően hőseik mint-ha feltámadnának és megmenekülnének a haláltól. Mint Gyedkov tanulmányában olvashatjuk, amikor Grosszman regényében „a félig már halott Szemenov katona felbukott egy ház küszöbénél, azon a napon „nem a hatalmas országok könyörtelen erői, hanem az ember, az idős Hriszta Csunyak döntött élete és sorsa felől” (Gyedkov 1988: 240)* // **«полуживой боец Семенов свалился на пороге какой-то хаты, то в тот день "не безжалостные силы могучих государств, а человек, старая Христя Чуняк, решила его жизнь и судьбу"» (Дедков 1988: 240).** A sors szörnyű véletlenjének köszönhetően Köves György rabtársa több napon át halottként feködt mellette, amit az örök nem vettek észre, ennek köszönhetően a *Sorstalanság* hőse dupla ételadagot kaphatott, mivel ételosztáskor „nagy sietve” halott rabtársa csajkáját is odanyújtotta „az ápolónak” (Kertész 1975: 231).

Grosszman regényében „ördögi erővel” rendelkezik a sorsdöntő szó is. Ennek a szónak az ereje a „gazdától”, Sztálintól ered. Sztálin a regényben olyan „vezér, aki számára az emberi élet semmit sem jelent” (Lanyin 1997: 15)* // **«руководителем, для которого жизнь человека – совершенное ничто» (Ланин 1997: 15).** Sztálin hatalmát jellemezve Grosszman megjegyzi, hogy

„egyetlen szava ezrek, tízezrek életét semmisíthette meg. Marsallok, népbiztosok, a párt Központi Bizottságának tagjai, azok, akik tegnap még hadseregeket, köztársaságokat, hatalmas gyárakat irányítottak, ma Sztálin egyetlen szavára semmivé válhattak” (Grosszman 1990: 408-409)* //

«одно его слово, – могло уничтожить тысячи, десятки тысяч людей. Маршал, нарком, член Центрального Комитета партии, [...] – люди, которые вчера командовали армиями, республиками, огромными заводами, сегодня по одному гневному слову Сталина могли обратиться в ничто, в лагерную пыль, [...]» (Гроссман 1990: 408-409).

Ezek az események, akárcsak a XX. század történelmének sorsfordító eseményei, sok ember életét változtatták meg. Az emberi sorsok és életek interpretálását Grosszman *Élet és sors*, illetve Kertész *Sorstalanság* című regénye hőseinek alakjai alapján a végtelenségig lehetne folytatni. Hőseik sorsainak tanulságait nem lehet befejezeteknek tekinteni. Ezek a tanulságok bizonyára annak felismeréséhez vezetnek az olvasót, hogy a *Sorstalanság*, illetve az *Élet és sors* című regények „nem csak a koncentrációs táborokról és nem csak a zsidókról” (Haritonov, 2005)* // **«не только о концлагере и не только о евреях» (Харитонов, 2005),** nem csak a politikáról és a háborúról szólnak. Ezek a művek mindenekelőtt a totális rendszerben élő ember lelkivilágáról szólnak. Grosszman és Kertész hőseinek tragikus sorsa a XXI. század emberiségét is fenyegeti. Az írók is hangsúlyozzák ezt. A tömeges megtorlások és nemzetiségi konfliktusok egyre fenyegetőbbekké válnak napjainkban is. A XX. századi katasztrófák áldozatai arra kell, hogy készítsék az olvasót, hogy átgondolja mindazokat a jelenségeket, amelyek egyesek korlátlan uralmához vezethetnek a mai „civilizált” világban is. Nem szabad gyilkolni az embereket, mint ez sajnos egyre gyakrabban fordul elő napjainkban, „a világ egységes, és mindaz, amit az emberek elkövetnek benne, bosszúként visszahat rájuk” (Annyinszkij 1988: 262)* // **«мир един, и все, что делают в нем люди, на них же и падает возмездием и воздаянием» (Аннинский 1988: 262).**

Megjegyzés: (*) – saját fordítást jelöl.

IRODALOM

- Аннинский 1988: Аннинский Л., Мирозданье В. Гроссмана. // Дружба Народов, №10, 253-263.
- Барань 2006: Барань А., Идеино-психологическая концепция романа В. Гроссмана «Жизнь и судьба» в зеркале литературной критики 1985 – 2003 гг. // Русский язык и литература. Проблемы изучения и преподавания в Украине. Сборник научных работ. Киев, 237-241.
- Гроссман 1990: Гроссман В., Жизнь и судьба. Роман. Таллинн. «Ээсти раамат», 7-475.
- Дедков 1988: Дедков И., Жизнь против судьбы. // Новый мир, № 11, 229-241.
- Коваленко 1991: Коваленко А. Г., Диалектика конфликта в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба». // Филологические науки. № 5, 25-32.
- Лазарев 1991: Лазарев Л., Долги наши... // Знамя. Книга 6, 228-232.
- Ланин 1997: Ланин Б., Идеи открытого общества в творчестве Василия Гроссмана // Издательство Магистр, Москва, 5-31.
- Лейдерман, Липовецкий 2001: Лейдерман Н.Л., Липовецкий М.Н. Роман В. Гроссмана «Жизнь и судьба» (1961). Литература «Оттепели» (1953-1968) // Современная русская литература. Книга 1. Москва, 141-153.
- Маркиш 1997: Маркиш Ш. Василий Гроссман. Бабель и другие. Москва, 1997, 28-105.
- Харитонов 2005: Харитонов М. Счастье концлагеря. In: www.lechaim.ru/ARHIV/159/haritonov.htm
- Надь 2003: Надь И. От вынужденной участи к выбору судьбы. О творчестве Имре Кертеса. Перевод с венгерского Сергея Вольского // Звезда, №7.
In: <http://magazinez.russ.ru/zvezda/2003/7/nad.html>
- Солженицын 2003: Солженицын А. Диалогия Василия Гроссмана // Новый мир, № 8, 155-169.
- Хетени 2004: Хетени Ж. Порядок хаоса. Имре Кертес и его роман Обездоленность // Иерусалимский журнал, №18. In: www.antho.net/jr/18.2004/02.php
- Цыткин 2002: Цыткин Л. Имре Кертес: «Тексты, которые помогают умирать» Нобелевская премия по литературе – 2002 // Народ мой, №20,– Некуда №10.
In: www.jew.spb.ru/ami/A289/A289-092.html
- Garrard 1991: Garrard J., Stepsons in the Motherland: The Architectonics of Vasilii Grossman's Zhizn' i sud'ba. // Slavic Review, 1991. v. 50. № 2, 336-344.
- Gy. Horváth 2001: Gy. Horváth L., Élet és sors (*I fejezet, 17–23 rész*). Gy. Horváth László fordítása. Nagyvilág. Világirodalmi folyóirat, 2001/6.
- Rosette 1985: Rosette C. L., Vassili Grossman's Zhizn' i sud'ba: The "Life and Fate" of the first Soviet Dissident Novel. // World Literature Today, 1985. v. 59. № 1, 46-48.